

СЦЕНЫ «СВЯЩЕННОГО БРАКА» В ПЕТРОГЛИФАХ КАМЕННОЙ МОГИЛЫ

Брачные отношения играли у древнего населения мира важную роль в культовой практике, были центральным моментом в ритуалах, посвященных повышению плодородия земли, животных, растений, женщин. Обряд священного брака возник еще в эпоху верхнего палеолита. Символом и атрибутом таких ритуалов становится изображение фаллоса, менгира, стелы и т. д. Со временем главным действующим лицом в таких ритуалах выступает жрец-царь. Последовательность развития культа плодородия прослежена автором на многих археологических материалах народов и культур Древнего Ближнего Востока и Западной Европы. Аналогичные изображения автор статьи находит и на плитах Каменной Могилы.

B.D. Mihailov

«SACRED MARRIAGE» SCENES IN THE PETROGLYPHS OF KAMJANA MOHYLA

Marriage relations were of great importance in the spiritual practice of the ancient world. They were a midpoint of the rituals aimed at increasing fertility of soils, animals, plants, and women. The ritual of sacred marriage emerged as early as the Upper Palaeolithic Period. The images of phallus, menhir, stele, etc. became symbols and attributes of such rituals. In the course of time the priest-kings started to play the leading role in such rituals. The author traces the development of the fertility cult on the basis of a large number of archaeological materials attributed to cultures of the Ancient Near East and Western Europe. The author comes across analogous images on the stone blocks of Kamjana Mohyla.

В.М. Зубар

З ПРИВОДУ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОДНІЄЇ СПОРУДИ, ВІДКРИТОЇ НА ТЕРИТОРІЇ АНТИЧНОЇ ТІРИ

Статтю присвячено критичному аналізу питання про будівельні залишки, відкриті на території античної Тіри, що їх інтерпретовано як ранньосередньовічний християнський храм-базиліку.

У 1996 р. під час археологічних досліджень на території Тіри під керівництвом О.О. Россохацького було відкрито, а протягом 1997—1999 рр. остаточно досліджено приміщення з апсидою у східній стіні, яка належала споруді, розташованій під дорогою, що веде до Кілійських воріт середньовічної фортеці (рис. 1, Л). Хоча цей комплекс було розкопано лише частково, залишки споруди були датовані періодом раннього середньовіччя та атрибутовані як християнський храм, який начебто свідчить про досить раннє поширення християнства в регіоні¹. Така інтерпретація будівельних залишків, зроблена без аналізу всього комплексу матеріалу, відразу ж викликала критику в монографії, присвяченій поширенню християнства в Північному Причорномор'ї². Але, незважаючи на це, у 2003 р. з'явилася нова робота, в якій наведена розгорнутіша, ніж це було раніше, аргументація на користь саме ранньосередньовічного датування та атрибуції пам'ятки як християнського храму-базиліки. На підставі цього, із залученням широкого кола писемних джерел про поширення християнства у готів та антів, в яких власне Тіра не згадується, було проголошено, що розкопаний комплекс заповнює «хронологічний проміжок між античною Тірою і золотоординським Белгородом» і що Тіра була одним із центрів поширення християнства в межиріччі

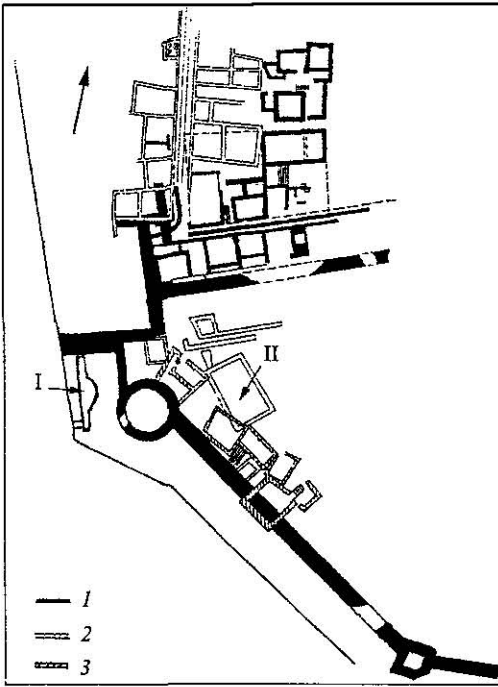


Рис. 1. Схематичний план розкопаної частини території античної Тіри, за Т.Л. Самойловою та В. Кожокару. Будівельні залишки елліністичного (1), римського (2) і пізньоантичного (післяготського) (3) періодів. I — приміщення № 610; II — арсенал тірської вексилляції (будинок тірської вексилляції, за І.Б. Клейманом)

Дунаю та Дністра, зокрема й серед ранніх слов'ян³. Одночасно був виданий звіт про результати спільних археологічних робіт Белгород-Тірської експедиції Інституту археології НАН України та Інституту фракології Румунії на території античної Тіри та середньовічного Белгорода за 1996—1999 рр.⁴. Розгорнута аргументація, наведена у статті Т.Л. Самойлової та В. Кожокару, а також одночасна публікація повного звіту про розкопки дозволяють на конкретному матеріалі оцінити ступінь достовірності і наукової обґрунтованості висновків щодо інтерпретації розкопаної в Тірі споруди

як ранньосередньовічного християнського храму, який ніби був одним з осередків поширення християнської релігії в регіоні.

Під час розкопок 1996—1999 р. було відкрито східну частину будівлі з напівкруглою апсидою, що виступала на 1,10 м за лінію стіни (рис. 2, 3). Праве її плече прибудовано до раннішої оборонної стіни № 552, місце стику з якою закладене вапняковим розчином (рис. 3). Ліворуч від апсиди, у кладці № 548, був отвір, який в одному місці з'являється названий дверним, а в іншому, на тій самій сторінці, — віконним (рис. 2, а)⁵. Цокольний ряд кладки стіни та апсиди, на відміну від фундаменту, складений на вапняковому розчині. Стіни з обох боків і підлога апсиди були поштукатуреними. Простір апсиди від приміщення по рівню стіни № 550 відділений кладкою № 556 (рис. 3). Південне плече стіни № 550 з апсидою (кладка № 547), відкрите впродовж

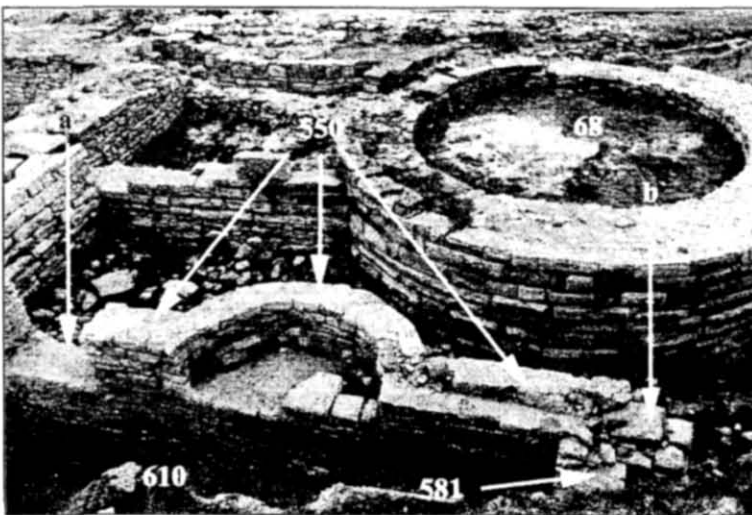


Рис. 2. Загальний вигляд стіни приміщення № 610 з апсидою і кругла вежа (№ 68) оборонної системи Тіри, фото Т.Л. Самойлової та В. Кожокару: а — дверний отвір; б — закінчення східної стіни приміщення № 610

Рис. 3. План приміщення № 610, за Т.Л. Самойловою та В. Кожокару

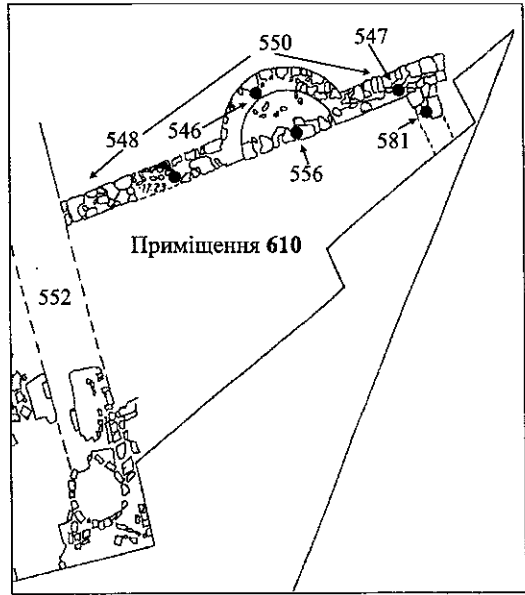
3,34 м, складено на вапняковому розчині та поштукагурено. До внутрішнього фасаду кладки № 547, на відстані 0,7 м від південного її торця, впритул прибудована південна стіна приміщення (№ 581), відкрита на 0,8 м (рис. 2, б; 3). Південне плече східної стіни виступає за межі приміщення⁶, що не дозволяє споруду з апсидою обмежувати кладкою № 581.

Шари й підлога всередині приміщення порушені будівництвом, яке велось тут у XIII—XIV ст. У заповненні знайдено «досить багато фрагментів мармурових облицювальних плит, можливо, вони складали покриття підлоги»⁷. Нижче від золотоординського шару виявлений матеріал II—III ст., а також окремі речі V—VII ст., у тому числі «фрагменти капітелі з рослинним орнаментом, аналогічні зустрінутим при розкопках християнських базилік у Херсонесі» (рис. 4, 1—2)⁸. На рівні підлоги апсиди, обмеженої із заходу кладкою № 556, зафіксовані «червоноглиняний світильник III—IV ст., бронзова підв'язна фібула другої половини III—IV ст., уламок свинцевої гирі (?), гральний жетон з глухого синього скла — виріб, що набув широкого поширення в пізньоантичний час, уламок денця скляного флакону, фрагменти стінок червоноглиняних амфор з рифленням та цеглин»⁹. Однак посилань на рисунки або фотографії наведених знахідок в опублікованому звіті немає.

Саме результати розкопок «будівлі» № 610 дозволили Т.Л. Самойлової та В. Кожокару дійти висновку, що в Тірі відкрита базиліка, подібна до херсонеських. На підставі порівняння «будівлі» № 610 з ранньосередньовічними храмами Херсонеса автори підсумували, що в споруді, розкопаній на території Тіри, присутні такі елементи християнського храму: «1) одна апсида напівкруглої форми; 2) три нефи; 3) наявність нартекса та екзонартекса здогадна; 4) наявність хор можна припускати, хоча це і малоімовірно»¹⁰. Додатковим аргументом на користь атрибуції розкопаного комплексу саме як християнського храму є фрагменти мармурових плиток, що «дозволяють припускати наявність вимостки з мармурових плит», уламки «біломармурових профільованих одвірків, а також два біломармурові фрагменти капітелей, орнаментованих листям, аналогічних капітелям VI ст. з Херсонеса»¹¹. Ще одним аргументом на користь зробленого висновку, з точки зору Т.Л. Самойлової та В. Кожокару, є застосування в споруді вапнякового розчину, який аж до середньовічного періоду використовувався у Північному і Північно-Західному Причорномор'ї лише при будівництві виноробень¹².

Однак виділені елементи конструкції та атрибуція знахідок, які, на думку Т.Л. Самойлової і В. Кожокару, свідчать про наявність у Тірі християнського храму V—VII ст. або середини — другої половини I тис. н. е., повністю суперечать зробленому висновку. Раніше вже вказувалося на неможливість атрибуції розкопаного споруди як базиліки, але оскільки ця точка зору, висловлена ще у 2000 р., залишилася невідомою для Л.Т. Самойлової та В. Кожокару, необхідно знову повернутися до цього питання. Тим паче, що після публікації звіту про розкопки і спеціальної статті про це можна говорити аргументованіше, використовуючи для дискусії всю сукупність матеріалу розкопок.

Основною конструктивною особливістю споруди, що дозволила зробити висновки про наявність у Тірі ранньохристиянської базиліки, є апсида. Однак наявність невеликих за розмірами апсид, подібних до тірської, абсолютно не є характерною для вівтарної частини ранньосередньовічних християнських храмів¹³. Проте вони



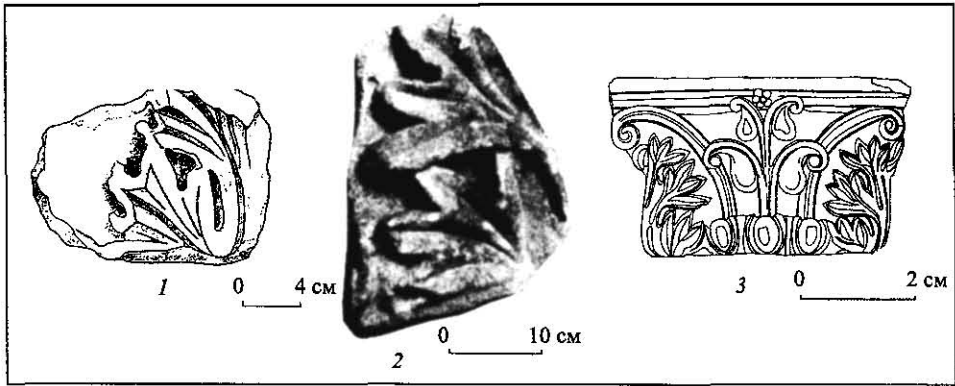


Рис. 4. Фрагменти мармурових капітелей з Тіри (1, 2), за Т.Л. Самойловою та В. Кожокару, та капітель коринфського ордеру з терм II Істрії (3), за А. Суцевіану

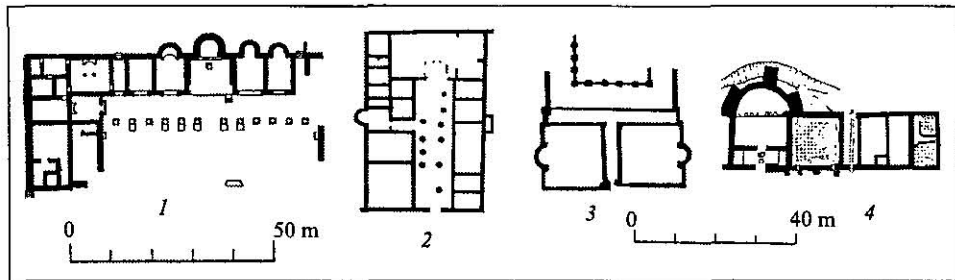


Рис. 5. Будівлі з апсидами на території римських військових таборів: Лабмесиса (1), Інчтатхила (2), Карнунта (3), за Х. Петріковіцу, і Нове (фрагмент) (4), за Т. Сарновським

добре відомі в низці громадських споруд римських військових таборів, зокрема в принципіях та термах (рис. 5), які будувалися на території римських провінцій¹⁴, у тому числі й у Північному Причорномор'ї, де останні археологічно зафіксовані в Херсонесі, на території Харакса і в Пантікапеї (рис. 6)¹⁵. Причому не тільки при будівництві виноробень, але й терм, у північнопричорноморському регіоні у II—III ст. широко використовувався вапняковий зв'язувальний розчин¹⁶.

Аналіз планування опублікованих будівельних залишків також не дозволяє погодитися з інтерпретацією відкритої споруди як тринефної базилики. Проти цього свідчать не тільки невеликі розміри апсиди, а й асиметричне її розташування щодо південного та північного ramen східної стіни споруди (рис. 2; 3). За опублікованим планом (рис. 3), південна стіна не паралельна північній, а східна з апсидою утворюють тупий кут із кладкою № 552, до якої вона прибудована (рис. 2, b; 3). Це повністю суперечить усьому тому, що відомо про планувальне рішення базилікального типу ранньохристиянського храму.

Слід звернути увагу також на те, що поруч з апсидою розташований отвір, який, судячи з фотографій та креслень, наведених у звіті, треба однозначно інтерпретувати як дверний (рис. 2, a). Його наявність також суперечить безумовній атрибуції споруди як базилики, де дверні отвори лише в поодиноких випадках розташовувалися поруч з апсидами¹⁷. Тому їх присутність поруч з вівтарною частиною храму треба не тільки констатувати, а й пояснити певним функціональним призначенням.

Сумнівним є висновок і про тринефову конструкцію споруди, зроблений на підставі знахідки «фундаментальної частини під колони, яка належала колонаді, що відділяла північний неф від центрального»¹⁸. У тексті звіту, між іншим, ця знахідка взагалі не згадана¹⁹. Більше того, там сказано, що «підлога приміщення була зруйнована і неушкоджені ділянки не виявлені»²⁰. Отже, якщо база колони була дійсно знайдена в цьому приміщенні, то вона не могла бути зафіксована *in situ*. Загальновідомо, що в ранньохристиянських базиліках колони на базах стояли не просто на підлозі храму, а на спеціальних фундаментах, оскільки вони

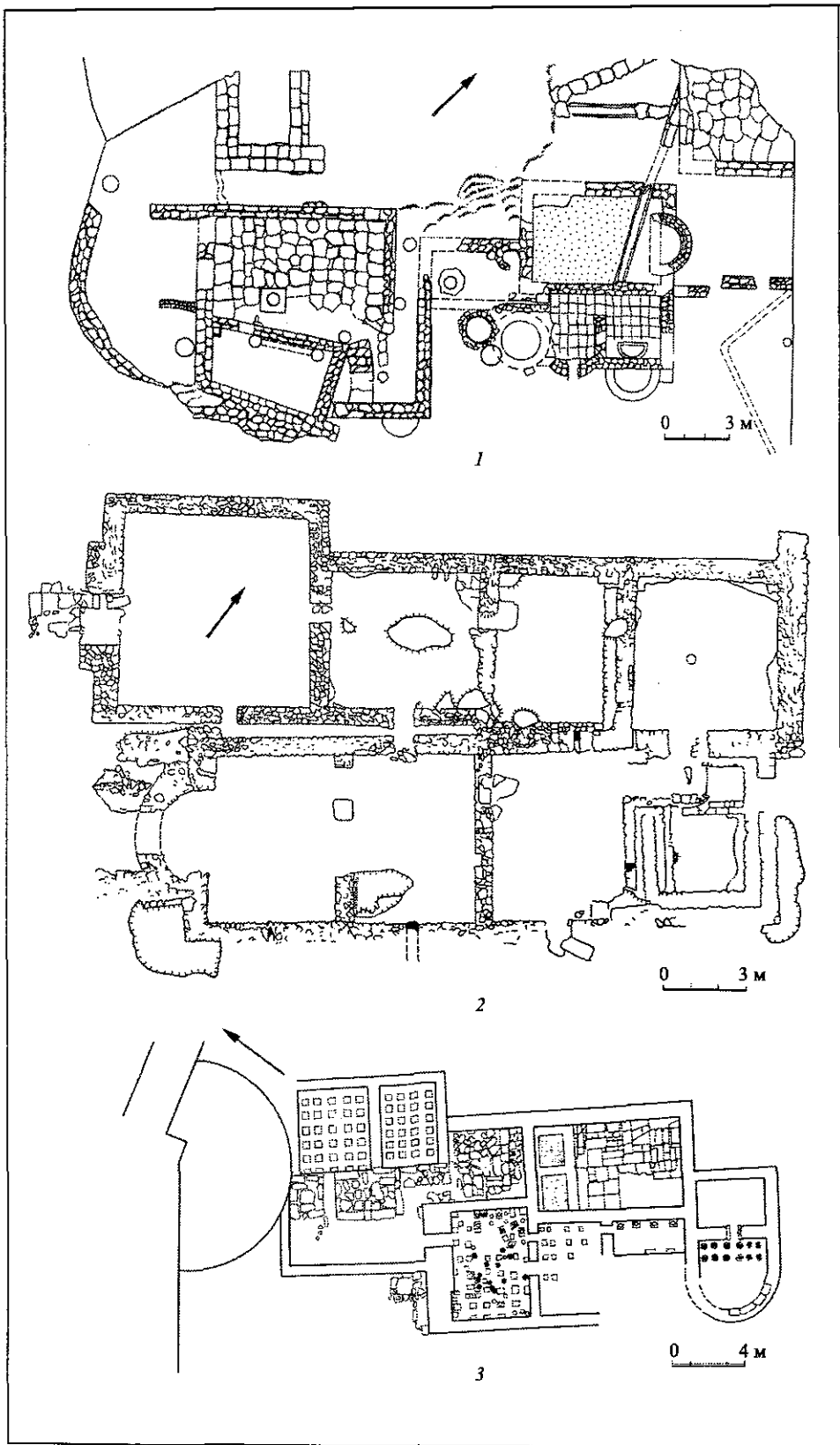


Рис. 6. Плани терм Пантікапея (1), за К. Думбергом, Харакса (2), за В.Д. Блаватським, та Херсонеса (3), за І.А. Антоновою і В.М. Зубарем

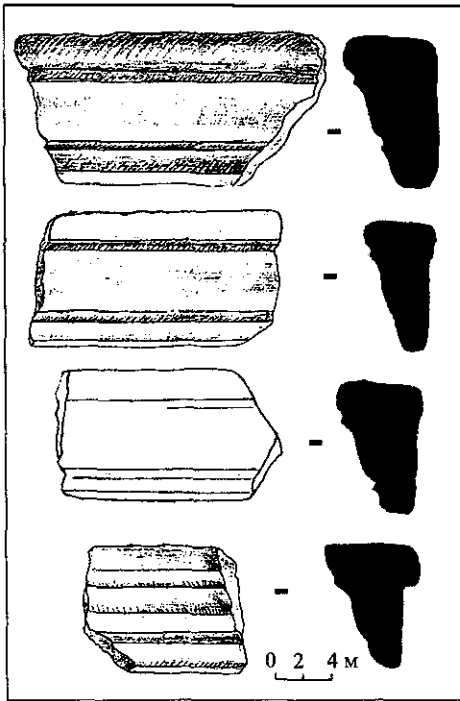


Рис. 7. Мармурові карнизи інтер'єса з розкопок Тіри, за Т.Л. Самойловою та В. Кожокару

несли значне навантаження. Виходячи з могутнього фундаменту східної стіни (№ 550) (рис. 2), що досягав глибини майже 2 м²¹, у приміщенні № 610, якщо там була колонада, фундаменти були просто необхідні. Але в процесі розкопок будь-яких їхніх слідів зафіксовано не було. Виходячи з цього, не можна визнати правомірною реконструкцію споруди як тринефової. Цей висновок базується на суто формальному і дуже поверхневому порівнянні планування частини споруди, відкритої в Тірі, з ранньосередньовічними базиліками Херсонеса, а не на підставі аналізу реальних будівельних залишків, зафіксованих у процесі розкопок²².

З точки зору Т.Л. Самойлової і В. Кожокару, на користь атрибуції «будівлі» № 610 саме як базиліки свідчать фрагменти капітелей²³, які віднесені ними до коринфсько-візантійського типу ранньосередньовічного часу, найяскравіше представленому в культовій християнській архітектурі Херсонеса²⁴. Але опубліковані екземпляри (рис. 4, 1—2)²⁵, один з яких є фрагментом капітелі пілястра (рис. 4, 2)²⁶, належать до типу коринфських капітелей, прикрашених листям аканфу, що були продукцією малоазійських майстерень і набули широкого поширення в декорі інтер'єрів споруд на території всього Східного Середземномор'я, і в тому числі дунайських провінцій Римської імперії, у II—III ст.²⁷ Найближчі аналогії до цього типу капітелей походять з терм II Істрії (рис. 4, 3)²⁸ і Херсонеса. Стилістично вони не мають жодного стосунку до капітелей коринфсько-візантійського ордеру, що використовувалися в ранньосередньовічних базиліках у V—VI ст.²⁹.

А мармурові фрагменти, інтерпретовані авторами як одвірки, насправді є карнизами (рис. 7)³⁰, якими прикрашалися інтер'єри приміщень будівель різного призначення (приватного — вілли, громадського — терми), що зводилися у II—III ст.³¹, і не мають нічого спільного з християнськими храмами³². Щодо мармурових облицювальних плиток, то вони використовувалися не лише для «вимосток» підлоги, а й широко застосовувалися в перші століття н. е. під час оздоблювальних робіт усередині приміщень — облицювання стін або в мозаїчному покритті³³.

Отже, аналіз матеріалів, отриманих під час розкопок приміщення № 610 на території Тіри, свідчить, що його не можна атрибутувати як християнський храм. За наявними даними, воно, імовірно, було складовою частиною якогось великого, ще не розкопаного будівельного комплексу, а не окремо розташованою християнською культовою спорудою.

Говорячи про датування приміщення № 610, слід звернути увагу на кладку № 556, зафіксовану всередині апсиди, яка, безумовно, належить до часу після припинення функціонування останньої (рис. 3). Між західною частиною цієї кладки та апсидою був знайдений речовинний матеріал, авторами звіту датований другою половиною III—IV ст. н. е.³⁴ Якщо таке датування правомірне, то можна припускати, що апсиду було закладено після середини — третьої чверті III ст. н. е. Тому кладку № 556 слід відносити не до візантійського часу³⁵, а до так званого післяготського періоду в історії Тіри³⁶, коли функції приміщення з апсидою змінилися. Усе це добре узгоджується з тим, що до сьогодні під час археологічних досліджень Тіри не виявлені археологічні шари ранньосередньовічного часу, а безпосередньо над будівельними залишками пізноантичного

періоду, і в приміщенні № 610 зокрема³⁷, фіксуються залишки золотоординського міста XIII—XIV ст.³⁸. А окремі знахідки в Тірі та її околицях більш раннього матеріалу, у тому числі й візантійських монет, на які посилаються Т.Л. Самойлова та В. Кожокару³⁹, не можуть розглядатися як вагомий аргумент на користь висновку про довготривале стаціонарне життя на місці колишнього античного центру аж до XIII ст.

У зв'язку з тим, що дослідженою є лише східна частина приміщення № 610, важко щось певне сказати про функціональне призначення всієї будівлі. Однак наявність у східній стіні будівельного комплексу невеликої апсиди, використання вапнякового розчину, наявність деталей декору інтер'єрів, які широко використовувалися при спорудженні будівель на території дунайських провінцій Римської імперії у II—III ст., — усе це вказує на те, що приміщення № 610 слід пов'язувати з перебуванням у Тірі римської залоги. У сучасному плані це приміщення могло бути складовою частиною, наприклад, принципії або терм, але, зрозуміло, наполягати на цьому у зв'язку з тим, що комплекс розкопаний не повністю, зараз навряд чи можна⁴⁰. З іншого боку, датування приміщення № 610 II—III ст. і його розташування за лінією оборонної стіни з круглою вежею елліністичного періоду, з протилежного боку якої знаходився арсенал тірської вексилії (рис. 1, II)⁴¹, дозволяє припускати, що в перші століття н. е. ця частина оборонної системи вже не функціонувала. Це спостереження, мабуть, слід використати при аналізі питання про хронологію оборонних споруд Тіри, яка ще потребує додаткового вивчення⁴².

Таким чином, комплекс матеріалів, отриманих під час розкопок приміщення № 610 в Тірі, свідчить, що немає жодних підстав використовувати його для доведення продовження життя на території міста після IV ст.⁴³, розглядати як християнський храм-базиліку середини — другої половини I тис. н. е., а також пов'язувати з християнізацією населення Північно-Західного Причорномор'я та суміжних територій у період раннього середньовіччя. Ці висновки Т.Л. Самойлової та В. Кожокару, зроблені без належного аналізу археологічного матеріалу, є хибними і не можуть бути використаними для будь-яких серйозних наукових історичних або релігієзнавчих реконструкцій.

¹ Самойлова Т.Л., Россохацкій А.А. К вопросу о распространении христианства в Северо-Западном Причерноморье // Материали 2-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». — Миколаїв, 1997. — Т. 1. — С. 32; Россохацкій А.А., Кьндя І., Батизат Г.В., Кожокару В., Оприш І., Самойлова Т.Л. Некоторые итоги археологических исследований Белгород-Тирской экспедиции в 1997—1998 гг. // Охрана и исследование памятников археологии в Одесской области. — Одесса, 1999. — С. 11—12.

² Зубарь В.М., Хворостяный А.И. От язычества к христианству. — К., 2000. — С. 43, прим. 21.

³ Самойлова Т.Л., Кожокару В. К вопросу о распространении христианства в первом тысячелетии в междуречье Дуная и Днестра // Христианское наследие Византии и Руси: Сб. мат. II Междунар. конф. «Церковная археология: изучение, реставрация и сохранение христианских древностей» (Севастополь, 2002 г.). — Симферополь, 2003. — С. 39—47.

⁴ Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богуславский Г.С. Античная Тира — средневековый Белгород (Отчет о раскопках за 1996—1999 гг.) // Tyrag, Cetatea Albă/Belhorod-Dnistrov's'kyj. — București, 2002. — С. 159—189.

⁵ Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богуславский Г.С. Указ. соч. — С. 179.

⁶ Там же. — С. 180.

⁷ Там же. — С. 178.

⁸ Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богуславский Г.С. Указ. соч. — С. 178; пор.: Самойлова Т.Л., Кожокару В. Указ. соч. — С. 40.

⁹ Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богуславский Г.С. Указ. соч. — С. 179.

¹⁰ Самойлова Т.Л., Кожокару В. Указ. соч. — С. 41.

¹¹ Там же. — С. 40.

¹² Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богуславский Г.С. Указ. соч. — С. 180.

¹³ Пор.: Якобсон А.Л. Раннесредневековый Херсонес // МИА. — 1959. — № 63. — С. 152—197.

¹⁴ Див., наприклад: Piccottini G., Veters H. Führer durch die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg. — Klagenfurt, 1981. — S. 30, Abb. 13, S. 74, Abb. 17; Suceveanu A. Les thermes Romains // Istria. — Bucarest—Paris, 1982 — VI. — P. 172, fig. 3; Jonson A. Römische Kastelle. — Mainz am Rhein, 1990. — S. 135, Abb. 87, S. 141, Abb. 92, S. 151, Abb. 99, S. 242, Abb. 169; Vinogradov Ju.G., Zubar V.M. Die Schola Principalium in Chersonesos // Il mar Nero. — 1995/

1996. — № 2. — S. 143, Abb. 2; *Виноградюв Ю.Г., Зубарь В.М., Антонова І.А. Schola principalium* в Херсонесі // НЭ. — 1999. — Т. 16. — С. 75. — Рис. 2 і др.

¹⁵ *Думберг К.Е.* Раскопки в Пантикапее в 1897—1898 гг. // ОАК за 1898 г. — СПб., 1901. — С. 13—15; *Блаватский В. Д.* Харакс // МИА. — 1951. — № 19. — С. 283—288; *Антонова І.А., Аркадова Л.А.* Раскопки терм и античной протейхизмы в Херсонесе // АО за 1970 г. — М., 1971. — С. 270; *Зубарь В. М., Антонова І.А.* Римські терми на території цитаделі Херсонеса Таврійського // *Магістеріум. Археологічні студії.* — 2001. — Вип. 6. — С. 81—87.

¹⁶ *Блаватский В.Д.* Указ. соч. — С. 288; *Зубарь В.М., Антонова І.А.* Указ. соч. — С. 81, 83; пор.: *Крыжицкий С.Д.* Строительство и архитектура // Археология Украинской ССР. — К., 1986. — С. 428; *Його ж.* Архитектура античных государств Северного Причерноморья. — К., 1993. — С. 212. У цьому плані дуже показовим є те, що в Ольвії також були знайдені цеглини зі слідами вапнякового розчину (*Крапивина В.В.* Ольвия. Материальная культура I—IV вв. н. э. — К., 1993. — С. 41), а під час розкопок 2003 р. на ділянці Р-25, за люб'язним повідомленням В.В. Крапивіної, вапняковий розчин було зафіксовано у кладці стіни будівлі перших століть н. е.

¹⁷ Пор.: *Якобсон А.Л.* Раннесредневековый... — С. 152—197; *Його ж.* Закономерности в развитии раннесредневековой архитектуры. — Л., 1983; *Завадская И.А.* О происхождении христианской архитектуры ранневизантийского Херсонеса // МАИЭТ. — 2001. — Вып. 7. — С. 261—289, Табл. III, 4; *Його ж.* Баптистерии Херсонеса (к истории крещального обряда в ранневизантийский период) // МАИЭТ. — 2002. — Вып. 9. — С. 251—272.

¹⁸ *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 40.

¹⁹ *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богославский Г.С.* Указ. соч. — С. 178—180.

²⁰ *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богославский Г.С.* Указ. соч. — С. 178; пор.: *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 40. На противагу цьому, у звіті, який знаходиться в Науковому архіві ІА НАН України, сказано, що підлога приміщення № 610 збереглася у його північно-східному кутку. Причому підлога, в якій було зафіксовано уламки вузькогорлих світлоглиняних амфор перших ст. н. е. та кістки, лежала вище від шарів з матеріалом IV—II ст. до н. е. Див.: *Росохацкий А.А., Батизат Г.В., Самойлова Т.Л., Кынди И., Кожокару В., Оприш И.* Отчет о работах Белгород-Тирской экспедиции ИА НАН Украины при участии Института фракологии Румынии // НА ІА НАН України. — № 1998/54. — С. 9—10.

²¹ *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богославский Г.С.* Указ. соч. — С. 178.

²² *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 40—41.

²³ *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 46. — Рис. 1, 1; *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богославский Г.С.* Указ. соч. — С. 150. — Табл. LXIV, 3.

²⁴ Детальніше див.: *Якобсон А.Л.* Закономерности... — С. 17.

²⁵ Оскільки один фрагмент опубліковано без перетину (*Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — Рис. 1, 1), незрозуміло, до якого типу капітелі він належав: пілястра, капітелі колони або капітелі стовпа. При аналізі будівельних залишків, визначенні й датуванні архітектурних деталей автор користувався консультаціями А.В. Буйських, які висловило свою щирю вдячність.

²⁶ *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богославский Г.С.* Указ. соч. — С. 150. — Табл. LXIV, 3. У тексті звіту відсутнє посилання на таблицю, а фото самого фрагмента опубліковано у перевернутому вигляді.

²⁷ *Младенова Я.* Античная вила Армира край Ивайловград. — София, 1991. — Обр. 101—111; *Буйских А.В.* Об импорте малоазийских архитектурных деталей в Северное Причерноморье во II в. н. э. // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средневековье: Тез. докл. шестой науч. конф. — Ростов-на Дону, 1992. — С. 49—50; *Його ж.* К изучению стилей в монументальной архитектуре Херсонеса Таврического первых веков н. э. // АНАХАРΣΙΣ. Памяти Ю.Г. Виноградова. — Хсб. — 2001. — Вып. 11. — С. 15, 18, 20—24. — Рис. 6—7; пор.: *Kiss A.* Pannonische Architekturelemente und Ornamentik in Ungarn. — Budapest, 1987. — S. 114—140. — Taf. 14; 15; 40; 41; 57; 67; 68; 118; 115.

²⁸ *Suseveani A.* Op. cit. — Pl. 30.

²⁹ *Якобсон А.Л.* Закономерности... — С. 17.

³⁰ Див.: *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 46. — Рис. 1, 2—5. На цьому ризунку мармурові карнизи опубліковані в перевернутому вигляді.

³¹ *Suseveani A.* Op. cit. — Pl. 32; *Младенова Я.* Указ. соч. — Табл. 87; 89—91; *Буйских А.В.* К изучению стилей... — С. 20.

³² Т.Л. Самойлова і В. Кожокару вказали, що архітектурні фрагменти є «біломармуровими» (*Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 40). Але в згодному плані, на думку А.В. Буйських, можна говорити, що ці мармурові фрагменти походять із проконеських майстерень, які у II—III ст. спеціалізувалися на масовій продукції саме такого роду.

³³ *Крыжицкий С.Д.* Строительство... — С. 428; *Крыжицкий С.Д.* Архитектура... — С. 214; пор.: *Suseveani A.* Op. cit. — P. 204. — Fig. 38.

³⁴ *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богославский Г.С.* Указ. соч. — С. 179. Виходячи зі звіту про розкопки приміщення № 610 у 1996 р., де подано малюнки та фотографії цих речей (див.:

Росохацкий А.А., Яременко А.В., Кожокару В., Оприш И. Отчет о работах Белгород-Тирской экспедиции ИА НАН Украины при участии Института фракологии Румынии // ИА НАН Украины. — № 1996/44. — С. 29—30. — Рис. 25, 3; 41, 5), тут дійсно було знайдено світильник III—IV ст. н. е. (пор.: *Сорочан С.Б., Сон Н.А.* Античные светильники из Тире // Античные древности Северного Причерноморья. — К., 1988. — С. 129—130. — Рис. 6, 4—5) та двочленну лучкову фібулу з підв'язним приймачем середини III — початку IV ст. до н. е. (пор.: *Гороховський Є.Л., Сон Н.О.* Фібули з Тіри // Археологія. — 1989. — № 3. — С. 75—76. — Рис. 2, 6, 8; 3, 1—6).

³⁵ Пор.: *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 41.

³⁶ Детальніше див.: *Сон Н.А.* Тира римського часу. — К., 1993. — С. 54—59.

³⁷ *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 40; *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богуславський Г.С.* Указ. соч. — С. 178. У звіті про розкопки прямо сказано, що матеріалу середньовічного часу тут не було зафіксовано зовсім (див.: *Росохацкий А.А., Яременко А.В., Кожокару В., Оприш И.* Указ. соч. — С. 30).

³⁸ Детальніше див.: *Рабинович М.Г.* Исследования средневековых слоев Белгорода Днестровского в 1954 и 1958 гг. // КСИА. — 1968. — Вып. 113. — С. 102—107; *Мезенцева Г.Г., Іваненко І.А.* Открытия в Белгород-Днестровском // АО за 1978 г. — М., 1979. — С. 369—370; *Мезенцева Г.Г.* Раскопки в Белгород-Днестровской крепости // АО за 1980 г. — М., 1981. — С. 283—284; *Кравченко А.А.* Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII—XIV вв.). — К., 1986. — С. 3; *Мезенцева Г.Г.* Средневековый Белгород-Днестровский // Археология Украинской ССР. — К., 1986. — Т. 3. — С. 513—518.

³⁹ *Самойлова Т.Л., Кожокару В.* Указ. соч. — С. 42; пор.: *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богуславський Г.С.* Указ. соч. — С. 184.

⁴⁰ Пор.: *Зубарь В.М., Хворостяний А.И.* Указ. соч. — С. 43, прим. 21.

⁴¹ *Зубарь В.М., Сон Н.О.* Нові археологічні дані про римську залозу Тіри // Археологія. — 1999. — № 3. — С. 119.

⁴² Пор.: *Самойлова Т.Л., Кожокару В., Богуславський Г.С.* Указ. соч. — С. 166—167, 185.

⁴³ Пор.: *Самойлова Т.Л.* Квопросу о времени основания и гибели античной Тире // Боспорский феномен: проблемы хронологии и датировки памятников. — Материалы научной конференции. — СПб., 2004. — Часть 2. — С. 112—113.

Одержано 18.11.2003

В.М. Зубарь

ПО ПОВОДУ ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОДНОЙ ПОСТРОЙКИ, ОТКРЫТОЙ НА ТЕРРИТОРИИ АНТИЧНОЙ ТИРЫ

Статья посвящена критическому анализу атрибуции помещения № 610, раскопанного в 1996—1999 гг. на территории античной Тире, в качестве раннесредневекового христианского храма-базилики, которая была предложена Т.Л. Самойловой и В. Кожокару. На основании всего комплекса материалов (строительных остатков и архитектурных деталей), автор приходит к выводу, что это помещение нет никаких оснований использовать для доказательства продолжения жизни на территории города после IV в., рассматривать в качестве христианского храма-базилики середины—второй половины I тыс. н. э., а следовательно, связывать с христианизацией населения Северо-Западного Причерноморья и сопредельных территорий в период раннего средневековья. Выводы Т.Л. Самойловой и В. Кожокару, сделанные без надлежащего анализа археологического материала, несостоятельны и не могут быть использованы для серьезных исторических реконструкций.

V.M. Zubar

INTERPRETATION OF A STRUCTURE DISCOVERED AT THE TERRITORY OF THE ANCIENT TOWN OF TYRAS

The article presents a review of attribution of Room 610 excavated in 1996—1999 at the territory of the ancient Tyras. The author doubts its interpretation suggested by T.L. Samoiloova and V. Kozhokaru as an Early Medieval Christian basilica. Basing on the study of the whole assemblage of materials (building remains and architectural fragments) the author comes to a conclusion that there is no reason to use this room as an evidence of life on the territory of the city after the IV century, to regard it as a Christian basilica dating from the middle — second half of the I millennium AD, and consequently to connect it with christianisation of the Black Sea North-West Region and adjacent territories in the Early Medieval period. The inference made by T.L. Samoiloova and V. Kozhokaru without proper analysis of archaeological material is groundless, and cannot be applied to serious historical reconstruction.